



ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SAYI: 9
ERZURUM, 1998



CELÂLİ'NİN MİR-İ 'ALEM ADLI MESNEVİSİ

Abdulkadir ERKAL*

Celâli'nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalarda hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Sadece Arif Hikmet ve Şefkat tezkiresinde geçen iki çağdaş Celâli'ye rastladık.¹

Sadettin Nüzhet Ergun, "Türk Şairleri" adlı eserinde Celâli hakkında Arif Hikmet Tezkiresi'ndeki bu bilgileri aynen aktarmış ve başka bir bilgi vermemiştir.²

Celâli'nin tezkirelere geçmemesi ya da kısa bilgilerle yetinilmesi, onun pek de tanınmamış, bilinmeyen veya kendini fazla gösterememiş şair olduğu izlenimini uyandırıyor.

Celâli, mesnevide kendinden ve zamanından fazlasıyla anlatmadığı için eserden de kendisi hakkında aydınlatıcı bilgi çıkaramadık. Mir-i Alem mesnevisinden çıkardığımız kadarıyla, bir dergaha mensub olduğu ve Ekrem isimli

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Uzmanı

¹ Arif Hikmet ve Şefkat tezkiresinde iki Celâli hakkındaki bilgi şöyledir:

Celâli: (ö. 1233 / 1717-18)

Adı Ebubekir Celaleddin'dir. Abdullah Efendizâde diye tanınır. Anadolu'da kadılık yaptı. Halep muvakkıtı iken ölen Süleyman Molla'nın büyük kardeşidir. Divan tertip etti.

Celâli:

Buhara'da mahdum Celâl diye tanınan bir şairdir. 1234 / 1818-19 yılında hayatta olan genç şairdir. Mir Haydar'ın talebelerindedir. (Tezkirelere Göre İsimler Sözlüğü, (Komisyon), Ankara 1988, s.85)

Ayrıca, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hazırlamış olduğu "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı" adlı eserinde Mir-i Alem bahsi anlatılırken dipnotta şu cümle geçmektedir: "Mir-i Alem Celâl Ağaya hüküm ki" bu cümleyle Celâl Ağanın verdiği hüküm anlatılmaktadır. Hükümün tarihi ise 979 Zilkade (1572 M) (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1945)

Tezkirelerde geçen iki Celâli ile Uzunçarşılı'nın bahsettiği Mir-i Alem Celâl Ağa arasında tam iki asırlık bir zaman farkı bulunmaktadır. Eserin kime ait olduğu ve yazıldığı zamanı bilmediğimizden bu üç Celâli'yi burada bahsetmeyi uygun gördük.

² Sadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri, C.2. s.946

bir kişi ile aralarının bozuk olduğu bilgisi göz önüne alarak Celâli'nin Mir-i Alem olabileceği tahminini yürütmekteyiz. Çünkü Mir-i Alem'lerin görevleri çok kapsamlı ve en önemlisi atama ve kanun hilafatlarında söz sahibi olan kişilerdir.³ Bunun için de birçok kişi ile arası bozuk olabilir veya bu tür kararlarını bazılarını rahatsız etmiş olabilir. Kendi görüşümüzce Celâli'nin verdiği bir hükme ya da onun herhangi bir sözüne Ekrem ağır bir dille eleştirmiş; Celâli'nin deyimini ile iftira atmıştır. Bu eserin yazılış sebebi de bu iftiraya bir cevaptır.

Mir-i Alem; Osmanlı Devleti'nde mehteran-ı tabl ü alem denilen saltanat sancakları ile mehterhane takımını ihtiva eden bölüklerin başamiridir. Sefer zamanında sancakların önünde yürür ve ak alem denilen sancağı taşırdı. Vazifeye tayinleri dolayısıyla vezirlere, beğlerbeğlerine ve sancvak beğlerine padişah tarafından verilen sancak ve tuğlar da büyük devlet ricaliyle ve elçilerle mülakatlarında mir-i alem huzurda bulunurdu. Kendisi özengi ağalarındandı. Alay günlerinde padişahların bindiği atın dizginini tutmak da bunların vazifesiydi. Terfi ederlerse sancak beği olmaları kanundu. Lâkin defaten vezir olanları da vardır. Mir-i alem de 1832'de ilga olunarak vazifeleri imrahor'a devrolunmuştur.⁴ Celâli, yazdığı bu eserle Mir-i alem olan (Ekrem ya da Nurettinzâde) kişiyi bulunduğu makam ve kişiliğini göz önüne alarak eleştirilerini dile getirmiştir.

Hafif bahrinin "*feilâtün mefâilün feilün*" kalıbıyla yazılan eser zamanının güzel hiciv örneklerinden biridir. Eser hakkında da şairi gibi kaynaklarda hiçbir bilgi ya da bulguya rastlayamadık. Agah Sırrı Levend yazmaları arasında tesadüfi olarak bulduğumuz⁵ bu eser, döneminin polemik yapısını ortaya sergilemesi bakımından ilginç bulduğumuz için tanıtmayı uygun gördük.

Eserde vezin hatalarının olması, Celâli'nin şairlik yönünün güçlü olmadığını açıkça göstermektedir. Ayrıca eserin yazılış amacının da cevap mahiyetinde olması dolayısıyla sanatsal yönüne ağırlık verilmemiş ya da verilememiştir.

Eserde müstensih hatası oldukça fazladır. Bazı beyitler bilerek ya da bilmeyerek boş bırakılmıştır. Tahminimizce müstensih bu eseri istinsah ettiği nüshada okuyamadığı yerleri boş bırakmıştır. Bu eksik beyitler, eserin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Eserin ikinci bir nüshasını bulamadığımız için bu eksik beyitleri olduğu gibi aktardık.

Eser konu itibarıyla bir idade-i cevaptır. Celâli kendisi hakkında çıkartılan söylentilere ve bu söylentileri çıkaranlara karşı kendini savunmasıdır.

Yine ey dil cevâba ol hâzır
Ehl-i Hakkâ Hudâ durur nâzır (1)

³ Uzunçarşılı, a.g.e. s.388

⁴ Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1986, s.226

⁵ Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kitaplığı, ASL No:222

Celâli. eserinde gösterdiği kişiliğinde, eserin başında zikrettiği Ekrem ve Nurettin-zâde'ye fazla kırılmış olacak ki onlara karşı ifadesini oldukça ağırlaştırılmış, argo kelime ve darb-ı mesellerle içindeki kini hiç saklamadan, olduğu gibi ortaya sergilemiştir.

Celâli girişte tarihten Hz. İbrahim, Musa ve Hz. Muhammed'in başına gelen olayları hatırlatarak kendisinin haklılığına ve bur kuru iftiraya uğradığına zemin hazırlamıştır. Daha sonra kendisine iftira atan kişileri darb-ı mesellerle kişiliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Hecldür hecl-i halkı münkir iden
Kibrdür ehl-i 'ilmi müdbir iden (20)

Şair kendisinin hor görülmesinin sebebini de şöyle açıklıyor:

Şer'de kaşşâñ olmaya müsbet
Sû-ı zan itmege verir zillet (52)

Celâli kendisinin müsbet kararlarından dolayı bazılarının kendisini çekemediğini ve kendi menfaatine dokunduğu için böyle bir iftira atmışlardır. Eserde Celâli iftiranın mahiyeti hakkında detaylı bilgi aktarmamıştır.

Şair atıfta bulunduğu kişilere "eşek, kafir, zen, cahil, zındık, iblis" gibi ağır sıfatlarla eleştirmiş ve onlara karşı gurur kırıcı ifadeler kullanmıştır. Eserin sonunda bu kişileri Allah'a havale ederek irfan sahibinin bu tür olaylarla aldatılamayacağını savunmuştur.

MESNEVİ-İ MİR-İ 'ALEM

Vezīr-i 'Azāma Müftī-yi Ekreme ve Nürettin-zāde'ye i'tirāz ve
cevābıdır ki zikrolunur.

Feilātün Mefāilün feilün
Fāilātün fā'lün

1. Yine ey dil cevāba ol hāzır
Ehl-i haḳḳa Ḥudā durur nāzır
2. Ger gerekir idi su'āl-i ḥod
Yed-i beyzā katuñda ḥod mevcūd
3. Siḥr-i Fir'avn itmesin seni zār
Eyle su'bān-ı şî'rini izhār
4. Olmasayduñ fa'āl-ber-ḥurdār
Taş atar mıyadı saña her ḥ'ār
5. Ḥālet-i dehr özge ḥāletdür
Gāh şādī vü gāh melāletdür
5. Geh biri gāh bir gālibdür
İkisi birbirine mücibdür
6. Ehl-i ḥikmet bu ḥālete cāzım
Şād u gām birbirine müstelzim
7. Yā'ni Nemrūdı eylesem teslīm
Añlanılmaz maḳām-ı İbrāhīm
8. Lücc-i Fir'avna düşmese Mūsā
Olmazidi 'asası ejderhā

9. Ger Ebu Cehl olmasa mürted
Zâhir olmazdı mu'ciz-i Ahmed
10. Evliyâ hod belâya hâzırdur
Luţf-ı Haq mübtelâya nâzırdur
11. Hazret-i Bâyezîd-i Bestâmî
Añılurken huluşıla nâmı
12. Kıldılar yedi def'a tardı-ı bilâd
Dâd ahmaqların elinden dâd
13. Yine Molla Celâl-i Rûmî hem
Ta'n-ı etrâkden olup pür-gam
14. Sâlikûn biri eylemiş nâçâr
Bir 'azîz-i cihândan istifsâr
15. Evliyânun merâtibin kadrin
Derecâtin zeğâyırın şadrın
16. Demiş ol nüktedân serverdür
Münkirî kankısının ekşerdür
17. Sicn-i mü'min durur fenâ dünyâ
Ehl-i Haqqa zebânıdur a`dâ
18. Şol zamân bulur ehl-i dil tevfiq
Kıla inkâr biri nice zındîk
19. Müşkil olur bir iki bed-sîret
Dâhl ide ehl-i Haqqa bî-illet
20. Hecldür hecl-i halkı münkir iden
Kibrdür ehl-i 'ilmi müdbir iden
21. Câhil ahvâle olımaz vâkıf
'Ârifün hâlini bilür 'ârif

22. Cem' olup ba'z-ı münkir-i bî-ḥad
Kimisi müsnid ü kimi müsned
23. Bize daḥi ta'arūz itmişler
Cümle semt-i ḡalāle gitmişler
24. Nükte-perdāz zann-ı ḡybetde
Lîk iblîs gibi ḡybetde
25. Cin gibi kendüler nihān olmuş
Ḥabs-ı tıynetleri 'ayān olmuş
26. Eylemişler bir iki nā-hem-vār
Yine kendü müfekkirin izḥār
27. Niçe buḥtānlar eyleyüp is'ād
Sebt idüp ḡāh rafz ḡāh ilḥād
28. Biz de bu meclise ḥitāb idelüm
Aña bi'l-ḡaybile 'itāb idelüm
29. Alan alsun söz ortanuñ şālum
Aḥz ider hişsesini bed-ḥ'āḥum
30. Kaşaḡu ḡalalum ele ey yārān
Kocunur yaḡırı olan ḡayvān
31. Bāb-ı sultān ki ka'r-ı deryādur
.....Ka'be-i mu'allādur⁶
32. Bahr u berri megesle zehr olmaz
Bir ḡaḡayile kişi ḡahr olmaz
33. Tevbe ise zünūba refi'dür⁷

⁶ Bu musra yazmada eksik yazılmış.

⁷ İkinci musrası yazılmamış.

34.ger bī-dīn⁸
....olduğu günde olur emīn⁸
35. Kīmīyādur ekābirūn nazarı
Dür iderler nigāh ile mederi
36. Çün kemāl ehl kat' ide pāye
Ola zann-ı Hudāya hem-sāye
37. Niçe yıllar musāḥabetde ola
Rüz u şeb zıll-ı āfiyetde ola
38. Kurb-ı sultān taḳarrüb-i Ḥaḳdur
Aña iren velīy-yi mutlaḳdur
39. Aña daḥl itmek isteyen ḥardur
Ne [e]şekk ol ki ḥārdan aḥḳardur
40. maḫzar-ı velāyetdür
.....ü fi'li kamū kerāmetdür⁹
41. İltifāt eylemezler alsa ḳalem
Anı vaz' itmeyince mīr-i 'alem
42. Yoğusa bir kişide isti'dād
Şāhile olmaz arasında vedād
43. Bu ta'arruż karīn-i sultāna
.....ol nā-şifā-yı küfrāna¹⁰
44. Nazar-ı şāhda bulur mı sevād
Olmayan tıynetinde isti'dād
45. Şāhlar hem rikābına taş atar
Kime tokınur añlamaz ol ḥar

⁸ 1. ve 2. mısranın başları yazılmamış.

⁹ 1. ve 2. mısranın başları yazılmamış.

¹⁰ Bu mısradaki ilk kelime müstensih tarafından yazılmamış.

46. Kendü rāyında anlaruñ.....
.....küstâh ider mi istiftâ¹¹
47. Eyleyen kendü nefsinı tekmâl
Pâdişâbi kıılır mı hiç.....¹²
48. Ola bir karn eşiginde ‘ubeyd
Anı fehm itmemedür emr-i ba’id
49. Bir kara câhil ebter-i mürdâr
Fehm ide görmedin anuñ nesi var
50. Şükr-i inşâf bir ğanîmetdür
Rafz u ilhâd küfr-i ni’metdür
51. Gine hâşâ ki dîne nâfi’ ola
Bâ huşûş emr ğayr-ı vâkı’ ola
52. Şer’de kaşşân olmaya müşbet
Sü-i zân itmege verir zillet
53. Şüphe yokdur buña ki âşim olur
Hâr-ı deccâl gibi nâdim olur
54. Asl-ı nîk ehli bil hatâ itmez
Kâfire mü’min iftirâ itmez
55. Mü’mine hod hatâ demek kâfir
Ehl-i mü’min şalâhdur zâhir
56. Sü-i zândan ibâ ider mü’min
Tutmaz okuduğını o muhsin
57. Budur ahlâk-ı bed hakikat hâl
‘Ülemâ kavmi ola mâyil-i mâl

¹¹ 1. mısranın sonu ile 2. mısranın başı yazılmamış.

¹² Bu mısradaki son kelime müstensih tarafından yazılmamış.

58. Mühlikât ehline şîfat-ı kerîm
Şîr-i şeker görine mâl-ı bakîm
59. Hîle-i şer'e vakf ola takvâ'
Zâleme kavline uya fetvâ'
60. Vâiz ü şeyh kapu kapu geze
Bize miskînler içre ola meze
61. Lâzım iken musâlahat-i ilkâ
Halka şartıla eyleye igvâ
62. Ey muqallid-i mürây vü tarrâr
Ehl-i 'irfânı eyleme inkâr
63. Ne hulûşuñ ne hod var ihlâşuñ
Mülk-i iqbâlinedür eşhâşuñ
64. Hîle vü hud'adur işuñ mutlak
Sende hâşâ ki ola muhabbet Hak
65. Vakıf olduñ mı hurûfî nedür
Muşhafuñ cevher-i hurûfî nedür
66. Nürdur ismi vü şîfatı anuñ
Müfredâtı mürekkebâtı anuñ
67. Şüphe yok olduğunda şeytânî
Kadî idenler hurûf-ı Kurânî
68. Böyle mi oldu rağbet-i Kurân
Be kara yüzli la'neti şeytân
69. Ki aña mensûb olan olur zındîk
Nür-ı Kurâna bu midur taşdik
70. Hamdulillah 'akîdemüzdür hûb
Harf-i Kurâna olmuş [ol] mensûb

71. Sen ki mensûbsun bu dünyâya
Olmadıñ dañı sırr-ı esmâya
72. Rûz-ı maşşerde cem` ola insân
Nâmeler nâmesi ola fermân
73. Gele yevmi`l-ñitâb faşl u beyân
يوم متبلي السرائر ola ayân¹³
74. Kendüzin mü`min añlayan kâşır
Göre dünyâ-perest bir kâfir
75. Sen niçe añlamışsın ey bed-hû
Sırr-ı ta`at nedür yâ sırr-ı hû
76. `İlm bünyâdıdır fûrû`-ı a`mâl
Bî-amel ki her `ilm zılâl-i hayâl
77. Saña bu sırrı açmamış üstâd
`Amel ü kavluñ oldu bî-bünyâd
78. `İlm-i zâhir-i `âmeden âkdemdür
`İlmile her `amel müsellemdür
79. `Amele `ilm vâcib ü lâzım
İkisi birbir ine müstelzim
80. Köre beñzer mukallid imânı
Dikile birbirine dâmânı
81. Yüzini yur vużû`yıla añmaq
Ğasile hiç olur mı kara taş aq
82. Bunça ta`at kılsen ey ğammâz
Ne dürür añladıñ mı sırr-ı namâz

¹³ *Yevmi teble`s-serâir*, `gizlilerin (ortaya dökülüp) yoklanacağı gün`, K.K. **Tark**, 9

83. Kişi maĥbûbın anda bulmađdur
Ya'ni mihrâc-ı mü'min olmađdur
84. Müñkaŧi' ola kavmı nâ-şeyden.
Ala ĥişşe رأیت ربي den¹⁴
85. Tûr-ı Sinâ Haĥûñ 'inâyetidür
Râfi'zi vü yezîd-i la'netidür
86. Surĥ- ser dir filâna ol 'âmı
Kendünün surĥ- ser iken nâmı
87. Gâh mülĥiddür imiş gâh ışık
Çeşm-i ĥuffâşa ibtilâdur ışık
88. Işık olmamışuz Ĥudâ 'âlim
Bize buĥtânlar itmiş ol zâlim
89. Oldı senden bu iftirâ şâdir
Bize ışık olalum sen ol kâfir
90. Işık olmak yeg olmadan eşek
Ĥardur ebter durur mürâyi ne şek
91. Giden işitdi ola yuf borusın
Ĥıırında vire anuñ şorusın
92. Cünbiş-i merd ĥalka rüşendür
Söyleyen zîr-i perdeden zendür
93. Erkek iseñ Celâli kıl izĥâr
Kaĥbe zenler zuhûr ider nâĥâr
94. Fahr-i 'âlem buyurmuş 'ale't-itlâk¹⁵
Şûret-i kesretü'l-vifâk-ı nifâk

¹⁴ re 'yet-i rabbi, 'Rabbimi gördüm'

¹⁵ Bu mısradâ vezin bozukluğu vardır.

95. Er odur kim ola ğaraždan pāk
Ketm ider haqqı ŧirret-i etrāk
96. Er olanlar ere olur baŧa baŧ
Kaşılar eyler iltifāt-ı savaŧ
97. Ben ki bir müstemend dervīŧüm
Ğoņce-veŧ ħār-ı ğamla dil-rīŧüm
98. İ'tikādum budur ki 'ābid olam
Sünnī vü müslim ü muvaħħid olam
99. Her kiŧiye su'āl-i vāriddür
Baħŧ-i ŧer'[de] cidāl fāsiddür
100. olanlar eylesün takrūr
..... eylesün taħrūr¹⁶
101.eyler ħaŧma¹⁷
Faŧl olunmaz ħusümet-i ŧer'ā
102. Merd ba'de's-su'āl-i 'ālim olur
Sü-i zanla her kiŧi āŧim olur
103. Ħaybet-i nas emr-i meüdhīŧdür
İftirā ħod ħatā-yı fāhiŧdür
104. Bu dürtür mücib 'azāb-ı elīm
Sıfat-ı katl-i nefes efekk-i azīm
105. Bu maküle su'āl eden ŧāha
Tavāf iden āfitābla māha
106. Tiĝı ile kaşuyup baŧı kelini
Kesmelidür elini vü dilini

¹⁶ 1. ve 2. Mısranın baŧ tarafı yazılmamıŧ.

¹⁷ 1. Mısranın baŧ tarafı yazılmamıŧ.

107. Pâdişâha ola hitâbı anuñ
Seyf-i kâti' gerek cevâbı anuñ
108. Mülk tırmaz 'adâlet olmayıcak
Söz tıtulmaz siyâset olmayıcak
109. Diñle pendüm Celâli âgâh ol
Nevger-i ehl-i 'ıŝka hem-râh ol
110. Menzile 'azm it eyleme ârâm
Zârâr ir görmesin saña ded râm
111. İsm-i a'zâm olursa fevz ü necât
Ne gezend ürgörür sege haşerât
112. Niçe cürmüñ niçe gühâhuñ var
Şubhile şâm süz-i ahuñ var
113. Şehre gelmiş yetür niçe har-var
Hele tahmile bir niçe har-var
114. Yoğiken bu yüke taħammülümüz
Bize virdi ğınâ tevekkülümüz
115. Hara muhtâc iken hele bu kez
Hamdulillah ki hardan it işimüz
116. Gelüñüz şıdkile du'â idelüm
Hâlîka hamdile senâ idelüm
117. Vire inşâf añlaraBâri
Mağv ola şirreyetle inkârı
118. Şeytanet zâyil olâ câhilden
Ehl-i dil kırtula erâzilden
119. Sözlere haqq ise müsâb olalar
İki 'âlemde kâm-yâb olalar

120. İftirā ise olalar maġbūn
Rūz u maḥşer ola ebed mel'ūn

121. Bu murāda icābet ola karīn
Ehl-i inşāf olan disūn āmīn